

ZENETUDOMÁNYI
DOLGOZATOK
1978–2012

ZENETUDOMÁNYI DOLGOZATOK 1978–2012

Zenatudományi Dolgozatok 1978–2012

35 éves jubileumi kötet

MTA BTK Zenatudományi Intézet, Budapest
2014

A Zenetudományi Dolgozatok 1978–2012
a Nemzeti Kulturális Alap Zenei Kollégiumának támogatásával jelent meg

Szerkesztő:
KISS GÁBOR

A szerkesztő munkatársai:
Czagány Zsuzsa és Loch Gergely

© Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2014

A címlapon *Armonia*, Cesare Ripa *Iconologiájából* (fametszet, 1660 körül)

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás a kiadó előzetes
írásbeli hozzájárulásához van kötve.

www.zti.hu

Felelős kiadó: Fodor Pál

A borítóterv: Kármán Márti

Nyomdai előkészítés: Kármán Stúdió, *www.karman.hu*

Nyomtatás és kötés: OOK-Press Kft., Veszprém, *www.ookpress.hu*

Felelős vezető: Szathmáry Attila

ISSN 0139-0732

Tartalom

Előszó	9
Komlós Katalin: Köszöntő a <i>Zenetudományi Dolgozatok</i> 35. születésnapjára	11
Régi zenetörténet	
Kiss Gábor: Kutatás és gyűjteménygondozás a régi zenetörténet területén	17
Kovács Andrea: A középkori magyarországi Szent Anna-kultusz	33
Czagány Zsuzsa: Töredék, kódex, rítus, hagyomány – II. A Váradi Szekvencionále újonnan előkerült darabja	45
Szoliva Gábor: Kései esztergomi antifónák az Oláh-pszaltériumban	57
Ferenczi Ilona: A gregoriánkutatás mostohagyermeké: az anyanyelvű gregorián. A magyar nyelvű graduálok katalógusa	77
Ferenczi Ilona: Variáns vagy hiba? Mit, miért és hogyan egészítsünk ki vagy javítsunk? A legelső kéziratoss graduál kiadása elé	83
Újabbkori zenetörténet	
Sas Ágnes: A Magyar Zenetörténeti Osztály 18. századi gyűjteményei	99
Grabócz Márta: Az affektusok szerveződésének képlete mint a stílusfejlődés ismertetőjele Mozart szimfonikus lassú tételében	111
Gombos László: Narratív elemek Hubay Romantikus szonátájában	133
Dalos Anna: A magyar zenetudomány bibliográfiája (1900–1950) – tudománytörténeti áttekintés	163

Népzene, néptánc

- Richter Pál: Analóg felvétel – digitális adat. A Zenetudományi
Intézet Népzenei és Néptánc Archívuma 177
- Felföldi László–Karácsony Zoltán–Varga Sándor–Dóka Krisztina–Fügedi János:
Az MTA BTK Zenetudományi Intézet Néptánc Archívuma 195
- Fügedi János: További vizsgálatok a ritmuskifejező írásmód területén 211

Bartók-kutatás

- Vikárius László: Gyűjteménygondozás és kutatás a Bartók Archívumban . . 231
- Kárpáti János: Párkompozíciók a bartóki életműben 249
- Lampert Vera: Népdalfeldolgozás-sorozatok rendezése: fogalmazvány
és végleges forma Bartók *Húsz magyar népdalában* 265
- Móricz Klára: Egy ország, három sors: Bloch, Schönberg és Bartók
amerikai emigrációja 281
- Büky Virág: Serly Tibor beszélgetése Bartókné Pásztory Dittával 299

Organológia, zeneikonográfia

- Enyedi Pál–Solymosi Ferenc: Magyarország orgonajegyzéke
– A hazai orgonafelmérés története és jelentősége 325
- Baranyi Anna: Zenei témájú grafikák Major Ervin hagyatékából 349

Szemle

- Középkori kottás töredékek újrafelfedezése a Központi Papnevelő Intézet
Pálos Könyvtárában (*Gilányi Gabriella*) 389
- Zenei Panoráma. Kroó György írásai az *Élet és Irodalomban* (1964–1996)
(*Szabó Ferenc János*) 395

Bibliográfia

- A magyar zenetudomány bibliográfiája 2011
(összeállította Loch Gergely) 407
- A *Zenetudományi Dolgozatok* összevont tartalomjegyzéke (1978–2012)
(összeállította Kiss Gábor) 437

Contents

Preface	9
Katalin Komlós: An Address to <i>Musicological Studies</i> on the occasion of its 35th Anniversary	11
Early Music History	
Gábor Kiss: Research and Archival Work in the Field of Early Music History	17
Andrea Kovács: Die Verehrung der heiligen Anna im ungarischen Mittelalter	33
Zsuzsa Czagány: Das Waradiner Sequentiar	45
Gábrriel Szoliva: Antiphons of the Late Medieval Esztergom Use in the Oláh-psalter	57
Ilona Ferenczi: Das Stiefkind der Gregorianikforschung: die muttersprachliche Gregorianik	77
Ilona Ferenczi: Variante oder Fehler? Was muss man, warum und wie ergänzen oder verbessern?	83
Later Music History	
Ágnes Sas: Die Musiksammlungen des 18. Jahrhunderts in Verwaltung der Abteilung für Ungarische Musikgeschichte	99
Márta Grabócz: Stylistic Evolution in Mozart's Symphonic Slow Movements: The Discursive Schema of Affects. A Narrative Approach	111
László Gombos: Narrative Elemente in Jenő Hubays Sonate romantique . .	133
Anna Dalos: A Bibliography of Hungarian Music Literature (1900–1950). An Account of the State of Research	163

Folk Music, Folk Dance

- Pál Richter: Analog Recording – Digital Data.
Folk Music and Folk Dance Archives of the Institute of Musicology . . . 177
- László Felföldi–Zoltán Karácsony–Sándor Varga–Krisztina Dóka–János Fügedi:
The Traditional Dance Archive of the Institute of Musicology 195
- János Fügedi: Further Investigations in the subject of Rhythm Timing . . . 211

Bartók Reserach

- László Vikárius: The Archivist and the Scholar in the Budapest
Bartók Archives 231
- János Kárpáti: Pair Compositions in Bartók's oeuvre 249
- Vera Lampert: Arrangement of Folksong Settings: Draft and Final Form
of Bartók's *Twenty Hungarian Folksongs* 265
- Klára Móricz: One Land, Three Fates: The American Exiles of Bloch,
Schoenberg and Bartók 281
- Virág Büky: Tibor Serly's conversation with Ditta Pásztory Bartók 299

Organology, Music iconography

- Pál Enyedi–Ferenc Solymosi: Das Orgelinventar Ungarns – Geschichte
und Bedeutung der Bestandsaufnahmen der ungarischen Orgeln 325
- Anna Baranyi: Graphics related to music in the bequest of Ervin Major . . 349

Review

- A Rediscovery of Medieval Musical Fragments in the Pauline Library
in Budapest (*Gabriella Gilányi*) 389
- Panorama in Music. The Writings of György Kroó in *Élet és Irodalom*
(1964–1996) (*János Ferenc Szabó*) 395

Bibliography

- A Bibliography of Hungarian Musicology 2011
(compiled by Gergely Loch) 407
- A Cumulative Bibliography of *Musicological Studies* (1978–2012)
(compiled by Gábor Kiss) 437

Előszó

Ujfalussy József alábbi gondolatai az 1978-ban megjelent Zenetudományi Dolgozatokat „konferálták föl”: „Minden tudományos munka természetes életfolyamataihoz tartozik a mindennapok részeredményeinek közlése, egybevetése más eredményekkel és véleményekkel, az abból eredő termékeny vita. Ennek a véleményáramlásnak és -cserének a fórumai a tudományos folyóiratok. Különös körülmények összejátszása folytán a magyar zenetudománynak még nem tellett ilyen, sajátosan tudományos műhely-jellegű, magyar nyelvű folyóiratra.” Az áhított „műhely-jellegű” folyóirat ugyan nem jött létre, ám hiánypótlásként a Zenetudományi Intézet tanulmánykötetet jelentetett meg, és további hasonlókat megjelentetését is tervezte. Az 1978-as alkalmi tanulmánykötet aztán rendszeresen megjelenő évkönyvvé vált, lényegében megvalósítva a tudományos folyóirathoz társított elképzeléseket. A mai napig fennálló Zenetudományi Dolgozatok immár 35 éves.

Úgy véltük, e fél emberöltő egy tudományos kiadványsorozat esetében elég jelentős idő ahhoz, hogy annak a szokványostól némileg eltérő, különleges kötetel adjon nyomtatékot. Ez a 35 év a Zenetudományi Intézet életében is fontos időszakot jelentett, amelyben nagy ívű kutatások indultak el, fejeződtek be, kutatógenerációk váltották egymást, s amelyre talán már érdemes történeti távlatból visszatekinteni. Ez a némileg rendhagyó kötet kétféle módon próbál a sorozatnak emléket állítani.

Az intézményes kutatás elmaradhatatlan részei, kiindulópontjai, illetve termékei a különféle gyűjtemények. A visszatekintés egyik kínáló módja lehet, ha az elmúlt időszak kutatástörténeti képét ezeken keresztül próbáljuk megragadni. Nem elsősorban vagy nem csak a megőrzendő primer gyűjteményeken, hanem a kutatói elképzelések nyomán kialakuló, azokat kiszolgáló, olykor a rendezettség, a nyilvánossá válás különböző fokán álló vagy megrekedt másodlagos gyűjteményeken keresztül. Ezek többnyire tárgyiasult formában tükrözik, milyen tudományos koncepciók váltották egymást, milyen publikációs tervek igényeltek szisztematikus adatgyűjtést a különböző területeken, ily módon mintegy lenyomatát adják az

intézet több évtizedes kutatómunkájának és tudományos módszereinek, „a mindennapok részeredményeinek”, a munka „természetes életfolyamatainak”. Ilyen gyűjteményi összefoglalókat talál az olvasó a régi zenetörténet, az újkori zenetörténet, a népzene és néptánc területéről, illetve ide sorolható a hazai orgonafelmérés történetéről és elkészült kataszteréről szóló összefoglaló, valamint a Zenetörténeti Múzeum zeneikonográfiai gyűjteményének és a 20. század készülő zenetörténeti bibliográfiájának áttekintése.

E gyűjtemények számbavétele akkor is fontos, ha befejezetlenül maradtak, vagy ha némelyiküket meghaladta az idő. Mivel létük olykor szorosan kötődött egyes kutatószemélyiségek és -csoportok tevékenységéhez, az utóbbi megszűnésével a gyűjtemények használatával, történetével, céljaival kapcsolatos információk egy részét is az elenyésztés veszélye fenyegeti. Összegző áttekintésüket különösen indokolttá és időszerűvé teszi a gyűjteménygondozás módszereinek radikális megváltozása, elsősorban a digitális eszközök és technikák minden téren tapasztalható terjedése. A kötetben a különböző kutatási területekhez kapcsolódó gyűjtemények történeti megközelítésű leírásait az azokra épülő tudományos tanulmányok követik. Ez az elrendezés azt is jól érzékelteti, hogy adott területeken a kutatói kérdéscsoportok, tudományos elképzelések mennyire nem választhatók el a gyűjteménygondozás technikai és módszertani kérdéseitől.

Az összefoglaló, visszatekintő jelleg megteremtésének másik módjaként olyan szerzőket is felkértünk a részvételre, akik ugyan már nem résztvevői a Zenetudományi Intézetben folyó kutatómunkának (már nem aktív kutatók vagy az évek során külföldre távoztak), de valaha azok voltak, publikáltak a Zenetudományi Dolgozatokban, alakították annak arculatát, s hozzájárultak az abban megjelenő „véleményáramláshoz és -cseréhez”. Jelenlétük szimbolikus, ugyanakkor fontos témákat művelnek, amelyek részben a hazai kutatásban gyökereznek, részben a nemzetközi zenetudomány kutatási irányjaival gazdagítják a kötet tematikus arculatát.

Emellett az ünnepi kötet nem nélkülözi a megszokott s a Zenetudományi Intézetben folyó aktuális kutatások eredményeit közlő önálló tanulmányokat, a szélesebb értelemben a zenetudomány és a zenei élet eredményeire, újdonságaira reflektáló, immár hagyományossá vált Szemle rovatot, s a magyar zenetudomány bibliográfiájának soron következő összegzését. A kötetet rendhagyó módon a 35 év alatt megjelent valamennyi évkönyv felsorolása és összevont tartalomjegyzéke zárja.

A szerkesztő

Köszöntő a *Zenetudományi Dolgozatok* 35. születésnapjára¹

„Mens sana in corpore sano”, tartja a régi mondás. Mi másra, mint erre utal Boethius *musica humana* fogalma: test és lélek harmóniájára, amit modern szóval talán kiegyensúlyozottnak nevezhetünk. Eleink szerint a *musica* tehát nem hangzó „zene”, hanem összhang. Amikor sokkal később, a 15. század végén a *musica* már valóban Josquin és Obrecht mesteri vokálpolyfóniáját jelentette, a mérce változatlanul a *musica humana* maradt: az itáliai zeneteoretikus, Gafurius szerint a *tactus*, azaz a zene léptéke vagy tempója, megegyezik az emberi szívveréssel (*Practica musicae* 1496). Kell-e ennél szebb megfogalmazása a zene lényegének, éltető lüktetésének?

Zenei értelemben vett „összhang”-ról, a hangok harmonikus összecsengéséről természetesen csak a többszólamúság megszületése után lehet beszélni. A 9. századi zeneelmélet-traktátus, a dialógus formában írt *Scholia enchiridis* szövegében a Tanítvány ezt kérdezi a Mestertől: „Mi a szümphonia?” A Mester válasza: „Bizonyos hangok édes egybeolvadása, amelyek három fajtája a *diapason*, a *diapente*, és a *diatessaron*.” Azaz: az oktáv, a kvint és a kvart. A mai napig ezeket a hangközöket nevezzük „tisztá” hangközöknek. A hangok „édes egybeolvadása” ezután ezer évig a zene legfontosabb eleme és kívánalma maradt.

A harmóniai nyelv alapformációja, a hármashangzat csak a 16. század második felében, Zarlino korszakalkotó munkájában kapta meg centrális jelentőségét. Ő azonban már beszél konzonancia és disszonancia egymást kiegészítő esztétikai szerepéről, sőr dūr és moll érzelmi hatásáról is (*Le Istitutioni Harmoniche* 1558, III: cap. 27, 31).

„A harmóniák elsősorban és főként konzonanciákból állnak, a disszonanciák csak másodlagosan és véletlenszerűen használatosak. A disszonanciák a fokozott szépséget és eleganciát

¹ Pár évvel ezelőtt néhány gondolatot kértek tőlem egy *Összhang* címet viselő konferenciára, hogy valamelyest a zene is képviselve legyen ennek a szép témának a körülményében. A konferencia elmaradt, a néhány gondolatom viszont megmaradt. Most felajánlom köszöntőnek a *Zenetudományi Dolgozatok* volt és jelen szerkesztőinek, munkatársainak és olvasóinak. Nem zenetudomány, nem is dolgozat, pusztán főhajtás diszciplínánk tárgya, a ZENE előtt.

szolgálják. Önmagukban ugyan nem kellemesek a fülnek, megfelelően alkalmazva azonban élvezetet okozhatnak, mert az őket közvetlenül követő konzonzancia hatását fokozzák. Úgy érzékeljük azt, mint sötét után a fényt, keserű után az édeset. És minél hosszabb ideig tart a disszonzancia, annál édesebb lesz a feloldás.” (III, 27)

Később ezt olvashatjuk:

„A harmónia jellege az alaphangra épülő terctől függ. Ha ez kisterc, a harmónia aritmetikus osztású; ha nagyterc, harmonikus osztású lesz. Ebben áll a harmóniák változatossága. [...] Ha a nagyterc alul van [vagyis dúr hármás], a harmónia örömteli; ha fent van [vagyis moll hármás], a harmónia szomorú.” (III, 31)

1558-ban – és utána hosszú időn keresztül – a fehér még fehér volt, a fekete pedig fekete. 250 esztendővel később, amikor az emberi szubjektum már fontosabb volt mint a közösség, a „természetest” pedig felváltotta a „fantasztikus”, akkor – például Schubert zenéjében – (már) gyakran a dúrba forduló zene volt az, amely szívfájdalmat hoz, és a boldogságnak csak illúzióját kelti.

A zenében megszólaló harmónia hangzását nagyban meghatározza, hogy milyen „felrakásban” halljuk, azaz az akkordban szereplő hangok milyen sorrendben kerülnek egymás fölé. A legtisztább „széphangzást” ebben a tekintetben talán Palestrina érte el, aki azt mindenek fölé – mindenképpen a szöveg kifejezése fölé – helyezte. Palestrinát hallgatni olyan, mint tiszta vizet inni, vagy a földi gondolatoktól mentes *Paradisóban* sétálni. A későbbiek közül a kompozíció hangjainak legszebb hangzása elrendezése jellemzi többek között Corelli, Mozart vagy Debussy zenéjét is.

A zene alapelemei közül talán a harmónia hat leginkább a hallgató érzelmeire és lelkiállapotára. Egy Bellini- vagy Verdi-dallam persze elbűvöli az embert, ahogy Ravel vagy Stravinsky ritmusai felráznak és felpezsdítenek; de a legmélyebb emóciókat – azt hiszem – a harmóniák váltják ki belőlünk. Szinte függetlenül a stílustól, a zenetörténeti korszakok egymástól különböző nyelvezetétől.

A zene titkos művészetét önti különleges regényformába Hermann Hesse *Az üvegyöngyjáték* című művében. Hesse festő és muzsikus is volt egy személyben: a Lugano melletti szépséges Montagnolában, egykori házában ma múzeum van, amely használati tárgyait, a tessini tájról festett színes akvarelljeit és hegedűjét is őrzi. Élete utolsó évében itt írta „Nachts im April notiert” (Jegyzet egy áprilisi éjjelen) című, számomra nagyon kedves versét. A színek, rímek, hangok összhangjáról és varázsáról szóló rövid vers a következőképpen hangzik Keresztury Dezső fordításában:

*O daß es Farben gibt:
Blau, Gelb, Weiß, Rot und Grün!*

*Ó, csakhogy él a szín:
kék, sárga, zöld, piros!*

*O daß es Töne gibt:
Sopran, Baß, Horn, Oboe!*

*Ó, csakhogy él a hang:
szoprán, alt, flóta, kürt!*

*O daß es Sprache gibt:
Vokabeln, Verse, Reime,
Zärtlichkeiten des Anklangs,
Marsch und Tänze der Syntax!*

*Ó, csakhogy él a nyelv:
szavak, versek, rímek,
hangzások gyengédsége,
szólamok marsa, tánca!*

*Wer ihre Spiele spielte,
Wer ihre Zauber schmeckte,
Ihm blüht die Welt,
Ihm lacht sie und weist ihm
Ihr Herz, ihren Sinn.*

*Ki játékokkal játszott,
ki ízlelte varázsuk,
annak virúl a lét,
annak nevet s odaadja
értelmét és szívét.*

*Was du liebtest und erstrebtest,
Was du träumtest und erlebtest,
Ist dir noch gewiß,
Ob es Wonne oder Leid war?
Gis und As, Es oder Dis –
Sind dem Ohr sie unterscheidbar?*

*Amit szerettél s reméltél,
megálmodtál és megéltél,
biztos hogy' lehetsz:
kéj volt-e vagy kín szívedben?
Gisz és asz, dísz vagy esz:
elválaszthatod füleddel?*

Az enharmónia kétarcúságát megfogalmazó záró sorok – milyen prózaian hangzik így! – tiszta költészetté szublimálják a zenei jelenséget: csak igazi poéta képzeletében születhet ilyen gondolat.

Alig több mint ötven éve, hogy ezeket a sorokat Hesse leírta, de máris régmúlt idők atmoszféráját idézik. Úgy tűnik, hogy mai, széteső világunkban az összhang, a harmónia már csak a zene láthatatlan szférájában van jelen: a figyelmes hallgató ott még maradéktalanul átélheti azt.

Komlós Katalin

Az MTA BTK Zenetudományi Intézet Néptánc Archívuma

Felföldi László: Általános ismertetés

A Néptánc Archívum őrzi Európa egyik legnagyobb néptáncgyűjteményét, amely magában foglalja a II. világháború előtti szórványos gyűjtések és háború után intézményesen megindult tánckutató munka anyagát. Az alábbiakban részletesen is bemutatásra kerülő gyűjteményi egységek (Filmtár, Kézirattár, Fotótár, Táncírástár, Motívumtár) legnagyobb részét a Kárpát-medence magyarságának táncaira, tánczenéjére és táncéletére vonatkozó gyűjtött és feldolgozott anyagok teszik ki. E törzsanyag a magyar néptáncok tudományos földolgozásának, közreadásának, történeti és összehasonlító értelmezésének alapja. A gyűjtemény a magyarság táncain kívül kiterjed a magyarországi kisebbségek és a szomszédos népek táncaira is, jelentősek a cigány, a román és a szlovák, s számottevők a délszláv, kárpáti lengyel (gorál) és a német (sváb) táncokra vonatkozó táncadatok. Az archívumban mindemellett kisebb mértékben található gyűjtött anyag szinte minden európai nép, sőt, egyes ázsiai és afrikai népek táncairól is. Ez utóbbiak közül kiemelkedik az 1965. évi nemzetközi jelentőségű etiópiai táncgyűjtemény. Az 1990-es évektől a kutatások kiterjedtek a Volga vidéki finnugor és törökös népek táncaira is.

A gyűjtemény megalapozása az 1940-es években az egykori Néptudományi Intézetben kezdődött, majd a gyűjtést a Népművészeti (1956 után Népművelési) Intézetben folytatták az amatőr művészeti mozgalom dokumentációjával. Az intenzív terepmunkák nyomán az egyre gyarapodó gyűjtemény 1954-ben vált a néptánckutató műhely tudományos forrásává, a kutatók ekkor alakították ki az archívum tematikus rendjét. Kodály Zoltán kezdeményezésére a gyűjtemény 1965-ben az MTA Népzenekutató Csoportjához került, majd a zenekutatás intézményeinek egyesítésével 1974-ben az MTA Zenetudományi Intézetébe, ahol a kutatást és a gyűjtemény gyarapítását Martin György vezetésével a Néptánc Osztály keretében folytatták. Martin György és munkatársai áldozatos

munkájának eredményeként erre az időszakra a gyűjtemény már a nemzeti néptánc archívum rangjára emelkedett. A korai és megismételhetetlen, ezért különleges értéket képviselő gyűjtéseknek köszönhetően az archívum a mai napig megtartotta ezt a státuszát, jóllehet az 1990-es évek közepétől az újabb és könnyen hozzáférhető mozgókép rögzítő technológiák (videó, digitális kamera) elterjedésével a magánkézben és más intézményekben fellelhető kollekciónak száma megnőtt. Az 2012-es újabb szervezeti váltás nyomán az MTA Zenetudományi Intézete beolvadt az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontba, azonban a kutatás alapjául szolgáló gyűjteményi egységek „önállóságukat”, a korábban kialakított tematikus rendet mind nyilvántartásukban, mind a feldolgozás módjában megtartották. Hasonlóan rendezett néptánc archívumok léteznek még az európai tudományos és művészeti akadémiák tulajdonában, de a gyűjtemény nagyságát, infrastrukturális ellátottságát, s a folyó kutatások volumenét tekintve a Zenetudományi Intézet Néptánc Archívuma kiemelkedik közülük.

Karácsony Zoltán: Filmtár

A Néptánc Archívum¹ legjelentősebb és legértékesebb gyűjteményi egysége a MTA BTK Zenetudományi Intézetében található Filmtár. Egyedülállóságát és rendkívüliségét a viszonylag kis területen, nagy intenzitással végzett terepmunka során előállított táncfilmeknek köszönheti. A Filmtár kutatástörténeti jelentőségét az adja, hogy sikerült azoknak a 19–20. század fordulóján, illetve a két világháború között született nemzedékeknek a folklór tánckincsét rögzíteni, akik még hagyományos keretek közt sajátították el tánckulturájukat. Ez a jelentős táncgyűjtemény teljes keresztmetszetet nyújt a 20. századi magyar népi kultúra jellegzetes táncműfajairól, típusairól és azok regionális tagolódásáról.² Nincs még egy olyan néptánc archívuma Európának és a világnak, ahol ekkora területéről ilyen mennyiségű filmanyag állna a kutatók és érdeklődők rendelkezésére. A hasonló jellegű állománnyal is rendelkező göttingeni³ és New York-i⁴ filmarchívumok ugyan a világ minden tájáról rendelkeznek táncfilmekkel, de a kutatópontok megoszlásának aránytalansága miatt e felvételek tudományos feldolgozásra, történeti összehasonlításra és hiteles következtetések levonására kevésbé alkalmasak. Ugyanakkor a kelet-európai (román, szlovák, szerb, horvát, bolgár) néptánc archívumok, amelyek a szomszéd népekhez fűződő kapcsolataink vizsgálatához elengedhetetlenül szükségesek volnának, a rendszerváltással

¹ Martin György, „A Survey of Hungarian Folk Dance Research”, in *Dance Studies*, Vol. 6, ed. Roderyk Lange (Les Bois, St Peter, Jersey: Centre for Dance Studies, 1982) 17–18.

² Martin György, „A magyar néptánc kutatás egy évtizede 1965–1975”, *Ethnographia* 88 (1977/1), 173.

³ Institut für den Wissenschaftlichen Film.

⁴ New York Public Library.

együtt járó intézményes ellehetetlenülés nehézségeivel küzdenek, gondozásuk, gyarapításuk és feldolgozásuk megoldatlan.

Az 1951-ben magalakuló Népművészeti Intézetben a táncgyűjtéseknek elsődleges célja az amatőr néptáncmozgalom szakmai anyaggal történő ellátása volt. Természetesen az intézet Néprajzi Osztályán dolgozó fő állású és külsős tánc- és zenefolkloristái a fentiek mellett a filmre vett néptáncok tudományos igényű archiválására és feldolgozására is törekedtek. Leltárkönyvvel is rendelkező, „közgyűjtemény jellegű archívummá”⁵ a Filmtár körülbelül az 1950-es végén vált.⁶ Az első hetven leltári tétel (körülbelül 3000 m.) főleg a 1930–40-es években, Gönyey Sándor, Molnár István és a Néptudományi Intézet valamint a Táncszövetség közös munkaközössége⁷ által készített filmek másolatát tartalmazza. A Népművészeti Intézetben meginduló néptánckutató munka kezdeti korszakában az operatőrök rugós kameráikkal csak táncrészletek felvételére voltak képesek. 1955-től az intézet Néprajzi Osztályán belül megalakuló Néptánckutató Munkaközösség szakemberei⁸ az elektromos kamerák segítségével viszont már teljes táncfolyamatokat is filmre tudtak venni.⁹ A magnetofonon rögzített tánc és a kísérőzene szinkronját az úgynevezett beütés¹⁰ technikájával oldották meg az egykori tánckutatók. Ebben az időszakban már más témájú (dramatikus szokás, gyermekjáték, sportjáték) filmekkel is gyarapodott a gyűjtemény.¹¹ 1958 és 1964 között a Népművészeti Intézet jogutódjában, a Népművelési Intézetben a tudományos igényű táncgyűjtés anyagi és személyi feltételei a korábbinál még kedvezőtlenebbekké váltak, de a kutatók önzetlenségének és sokszor az anyagi nélkülözéseket is vállaló kitartásának köszönhetően a néptáncok filmezése, kutatása és a gyűjtemény gondozása nem szűnt meg.

⁵ Maác László, „Rendezésre vár a néptánc kutatás helyzete”, *Táncművészet* (1954/10), 321.

⁶ Legkésőbb 1960-ban. Pálffy Gyula, „Az MTA Zenetudományi Intézete filmtárának rövid története és a hosszú távú megőrzés kérdései”, *Néprajzi Értesítő* 79 (1997), 207.

⁷ A kutatócsoportban dolgozó operatőrök a következők voltak: Erdős Lajos, Gönyey Sándor, Keszi Kovács László, Lugossy Emma és Teuchert József. Morvay Péter, „A népi tánc-kutatás két esztendeje”, *Ethnographia* 60 (1949/1–4), 390.

⁸ A munkaközösség 1954-ben jött létre Pesovár Ernő vezetésével. Pesovár Ernő, „A Néptánckutató Munkaközösség módszeréről”, *Táncművészet* (1955/7), 312–313. A munkaközösségekben dolgozó operatőrök névsora: Bene Zsuzsa, Erdős Lajos, Kápolnai Imre, Kiss Márta, Kisgyörgy Pál, Keszi Kovács László, Raffay Anna, Szóts István, Vásárhelyi István. Rajtuk kívül az operatőri munkát igen gyakran maguk tánckutatók látták el. Martin György, „Beszámoló a Népművészeti- és Népművelési Intézetben végzett tánckutató munka eredményeiről”, *Ethnographia* 76 (1965), 251.

⁹ Különösen két kamera úgynevezett ölelkező módon történő együttműködésekor.

¹⁰ Ilyenkor az operatőr az új dallamok kezdetekor a szabad kezét elhúzta az exponáló kamera objektívje előtt. E két-három (normál lejátszási sebességnél észre sem vehető kockányi) sötét folt alapján a filmre vett tánc és a magnón rögzített tánczene lejegyzése után az eredeti szinkront meg lehetett állapítani. Martin György, „Tánc”, in *A magyar folklór*, szerk. Ortutay Gyula (Budapest: Tankönyvkiadó, 1979), 525.

¹¹ Az egyéb néprajzi témájú filmek terjedelme nem haladja meg az egész gyűjtemény nagyságának 5%-át.

Kodály Zoltán és Ortutay Gyula közreműködésének köszönhetően Martin György a nemzeti táncgyűjteménnyel (köztük a filmtárral) együtt 1965. február 2-án került át a Népművelési Intézetből a MTA Népzenekutató Csoportjához, ahol már kizárólag tudományos célkitűzéssel folyt a néptánc kutatás. Ekkor a körülbelül 53 000 méter terjedelmű filmgyűjtemény 555 leltári tételből állt. Az intézményi munka és a képi rögzítőtechnika fejlődése kihatott a gyűjtemény mennyiségének gyarapodására és minőségének javulására.¹² A csoport táncfolkloristái – Kodály Zoltán UNESCO-tól kért segítségének köszönhetően – 1965-ben megkapták az első olyan kamerájukat,¹³ amellyel már hangosfilmeket is lehetett készíteni. Ettől kezdve párhuzamosan néma és hangos(ítható)¹⁴ filmek is készültek. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a néptáncgyűjtők az előkészítő gyűjtések során továbbra is a némafilmeket előállító kamerákat használták, s csak a jól megszervezett, reprezentatív táncfilmek elkészítését is biztosító gyűjtési alkalmakkor készítettek hangos(ítható) felvételeket. Az 1980-as évek második felétől már a több ilyen film készült, mint néma. A Zenetudományi Intézet új székházba költözése után (1984) a klimatizált raktárnak köszönhetően a filmek megfelelő tárolása is megoldódott.

A Filmtár állományának döntő többségét a 16 mm-es fekete-fehér, negatív-pozitív kópiapárból álló filmek képezik. A negatív filmre rögzített felvételtől pozitív kópia készült a lejegyző munka számára. Ez a technológia az esetlegesen sérült pozitív példány ugyanolyan minőségű pótlását tette lehetővé.¹⁵ Anyagi nehézségek, illetve nyersanyagbeszerzési gondok miatt olykor készültek normál és super 8-as valamint 16 mm-es úgynevezett fordítós¹⁶ nyersanyagra exponált felvételek is, de Martin György a megnyugtató, hosszú távú eltarthatóság érdekében ezekről a filmekről is igyekezett 16 mm-es negatív-pozitív másolatokat készíttetni.¹⁷

¹² A Népzenekutató Csoportban és annak jogutódjában a Zenetudományi Intézetben a legtöbb táncfilm exponálását Sztanó Pál, Csapó Károly, Pálffy Gyula Csonka László, Teszary Miklós, Szöllősy Mihály és Fügedi János végezte el.

¹³ Ezzel a francia gyártmányú Debie Sinmore típusú kamerával készítették az első hangosfilmet a Heves megyei Ecséden. A gép megérkezése (1965) és az első hangos felvétel elkészülte (1967) közötti időszakban Martin György az Etiópiában készült filmek archiválásával, rendezésével publikációra való előkészítésével volt elfoglalva. Pálffy Gyula, „Az MTA Zenetudományi Intézete filmtárának rövid története és a hosszútávú megőrzés kérdései”, in *Néprajzi Értesítő* 79, szerk. Selmecki Kovács Attila (Budapest: Néprajzi Múzeum, 1997), 208.

¹⁴ A hangos(ítható) megfogalmazás azt jelenti, hogy sok filmnek – anyagi források híján – nincs hangos kópiája. Ez a hiányosság a digitalizálás során talán pótolható.

¹⁵ Martin, „Tánc”, 525.

¹⁶ A kisméretű, könnyen hozzáférhető normál 8-as filmek hátránya, hogy csak néma felvételekre alkalmas. A super 8-as filmekkel már hangos felvételeket is lehetett készíteni, mindkét kategóriában csak fordítós technológia létezett. A fordítós filmeknek nincs negatív alapkópiája. Az exponált filmet egy technikai eljárás során rögtön pozitív kópiára „fordítják”. Ezeket az „egypéldányos” felvételeket egy esetleges sérülés következtében nem lehet pótolni. Lásd Pálffy Gyula, „A különböző filmtípusok és a video alkalmazásának előnyei és hátrányai az arhivális célú rögzítésnél”, in *Zenetudományi dolgozatok 1990–1991*, szerk. Felföldi László–Lázár Katalin (Budapest: MTA Zenetudományi Intézete, 1991), 270.

¹⁷ Anyagi korlátok miatt sajnos ez a fajta utólagos állagvédelem sem lehetett teljes körű.

Az 1980-as évek közepétől elterjedő videó technikával készült felvételek élettartama a demagnetizálódás miatt rövid. Időközönkénti másolásuk vagy celluloid filmre történő átírásuk jelentős minőségromlással jár.¹⁸ Ezért a Zenetudományi Intézet videófelveteleket csak igen indokolt esetben vett állományba.¹⁹ Annak ellenére, hogy a celluloid film a felvételek hosszú távú megőrzése szempontjából igen időálló technikának bizonyult, napjaink digitális mozgóképrögzítési technikáinak elterjedése miatt e filmek iránti piaci kereslet megcsappant, a filmek gyártása szinte megszűnt, a nyersanyag ára megsokszorozódott. Ennek következtében Filmtár hagyományos celluloid filmes állományát az elmúlt években csak a különböző hagyatékokból (Martin György, Pesovár Ernő, Lugossy Emma) és adományokból bekerült filmek gazdagították.²⁰ Celluloid filmjeink elöregedése miatt napjaink legsürgetőbb feladata az ezekről készült digitális másolat minél hamarabbi elkészítése. Mai technológiával ez csak a tömörítés nélküli filmszkenneléssel kivitelezhető.

A Filmtár jelenleg 1464 gyűjtési egységet tartalmaz. Ez mintegy 400 000 méter negatív, pozitív és fordítós filmen majdnem 700 óra terjedelmű anyagot jelent. A több mint másfélezer helyséből több tízezer táncfolyamatot sikerült rögzíteni. A filmtárhoz leltárkönyv, leíró leltárkönyv és kétféle földrajzi katalógus kapcsolódik. A leltárkönyv a legfontosabb szakmai, technikai információkat, az állományrevíziók bejegyzéseit és a becsült értéket tartalmazza. A leíró leltárkönyvben található a filmre vett táncok legfontosabb néprajzi adatait, valamint más gyűjteményi egységekhez (népzenei tár, kéziratár, táncírástár, fotótár stb.) fűződő kapcsolatait (27 féle adat). A filmtári gyűjteményben a gyors eligazodást a falvak és megyék (1913-as) szerinti földrajzi katalógusok segítik.²¹

A Filmtár napjainkban is gyarapodik. A kutatók már digitális technikával rögzítik a táncokat. Annak ellenére, hogy e technológiának számos előnye (gyors, jó minőségű másolás, internetes megosztás stb.) van, a felvételek hosszú távú megőrzése még ma sem megnyugtató. A képlemez (CD, DVD) a felületét beborító műanyag réteg elöregedése, s az ebből bekövetkező repedezettsége miatt archiválás céljára nem alkalmas. A digitális mozgóképrögzítési technikák közül egyelőre az úgynevezett LTO szalagra történő tárolás tűnik a legmegbízhatóbbnak. Mágneses hordozó felületük miatt ezek sem állnak el az idők végezetéig, de másolásuk már minőségromlás nélkül kivitelezhető.

¹⁸ A magas költségű celluloid filmre történő másolás ritkán alkalmazott, nehezen kivitelezhető eljárás. Bővebben Pálfy, „A különböző filmtípusok...”, 270–271.

¹⁹ Ez a néhány, különböző eredetű és rendszerű videofelvétel ma már gyakorlatilag lejátszhatatlan. Lásd Pálfy, „Az MTA zenetudományi Intézete filmtárának rövid története...”, 207.

²⁰ Ezeknek a különböző hagyatékokból és adományokból bekerült filmeknek a filmtárba történő betagolása még nem történt meg.

²¹ Mind az újabb analóg-videós, mind a digitális felvételi technológiaváltást követő felvételek a kezdetekben kialakított nyilvántartási rendszerben lettek besorolva.

Varga Sándor: Kézirattár²²

A Kézirattár a táncokra és táncéletre vonatkozó, általában szöveges anyagot tartalmaz. A gyűjtemény tudományos értékét növeli, hogy adatai nemcsak az etnokoreológia, hanem egyéb folklorisztikai, tárgyi, vallás- és társadalomnéprajzi, valamint szociológiai és történeti kutatások számára is használhatók.²³

Az adatok tematikailag több csoportra oszthatók. Egy részük a különböző táncok (elsősorban néptáncok, kisebb részben népies műtáncok, polgári táncok, történeti párostáncok és modern táncok stb.) formai, strukturális megjelenésére vonatkozó leírás, amelyek alátámasztják, illetve kiegészítik a filmes – tehát vizuálisan értelmezhető – gyűjtéseket. Ez kiemelten igaz azokra a dokumentumokra, amelyek mellékletükben táncjelírást is tartalmaznak.²⁴ A gyűjtemény több olyan táncról tartalmaz adatot, amelyet a kutatók filmen már nem tudtak rögzíteni, de emlékezetben még elérhetőek voltak. Mindez a történeti kutatásokhoz nyújt elengedhetetlenül fontos adalékokat. Szintén ebbe csoportba tartoznak a tánckészletre és az egyes táncokra vonatkozó közvetlen adatok, mint például a táncnevek, vagy egyes motívumok elnevezései, valamint a táncokhoz és a tánczenéhez kapcsolódó egyéb nyelvi adatok is. Ide sorolhatók még az előadás stílusára vonatkozó leírások, megjegyzések is, amelyek fontos információkat hordoznak az adott tánc kultúrára vonatkozó énikus (tehát az adott kultúrába szocializálódott személy által birtokolt) tudásról, illetve az adott közösség esztétikai elvárásairól.

A következő tematikus csoportba sorolhatók a táncéletre vonatkozó interjúszövegek, leírások, helyszíni megfigyelések. A különböző táncalkalmakra, tánchelyekre, táncos szokásokra és viseletre, a táncos szocializációra, valamint a munkavégzéshez, illetve a különböző naptári, vagy az emberélet fordulóihoz kapcsolódó jeles napok táncos jelenségeire vonatkozó adatok nélkülözhetetlenek a táncok társadalmi és tudati hátterének, szociális környezetének, funkcionális körülményeinek megvilágításához.²⁵ A polgári és paraszti világ kulturális kapcsolataihoz szolgáltatnak fontos kutatási segédanyagot a városi revival-mozgalmakra (Gyöngyösbokréta, táncházmozgalom) és a tánciskolákra vonatkozó leírások. Különösen jelentősek a Kárpát-medencei interetnikus kapcsolatokat jól bemutató cigány, német, román,

²² A kézirattár történetére vonatkozó adatokat lásd Morvay Péter, „A népi tánc kutatás két esztendeje”, *Ethnographia* 60 (1949), 392–393; Martin, „Beszámoló a ... tánckutató munka eredményeiről”, 252–253, 255; Uő., „A magyar néptánc kutatás...”, 173–174; Martin György–Pesovár Ernő, „A Szabolcs-Szatmár megyei monografikus tánckutatómunka eredményei és módszertani tapasztalatai”, *Ethnographia* 69 (1958), 425; Pesovár Ernő, „A magyar tánc kutatás 25 éve”, in *Tánc tudományi Tanulmányok 1969–1970*, szerk. Dienes Gedeon–Maácz László (Budapest: Magyar Táncművészek Szövetsége Tudományos Tagozata, 1970), 94.

²³ Vö. Martin, „Beszámoló a ... tánckutató munka eredményeiről”, 255; Martin György, „A magyar néptánc kutatása”, in *A magyar nép és nemzetiségeinek tánc hagyománya*, szerk. Felföldi László–Pesovár Ernő (Budapest: Planétás, 1997), 9.

²⁴ Martin, „Beszámoló a ... tánckutató munka eredményeiről”, 255.

²⁵ Martin, „A magyar néptánc kutatása”, 9.

délszláv és szlovák tánc kultúrára vonatkozó beszámolóik, de számottevőek a távolabbi európai nemzetiségek (például kárpáti lengyel) táncos adatai is. Mindezek jól használhatók különböző összehasonító kutatások során.

A néprajzi és antropológiai jellegű kutatás szempontjából a Kézirattár kiemelten fontos tételei az egyes adatközlők tollából származó leírások, táncos önéletírások, amelyek olvasása, értelmezése során fontos képet kaphatunk az egyes táncosok kulturális önképéről.

A kéziratári gyűjtemény önállóan kezelt része a tánc történeti adatgyűjtemény, amely főként múlt századi folyóiratok, hírlapok jelentős táncvonatkozású anyagát foglalja magába.²⁶ Ebből önálló tánc történeti adattár kialakítását tervezzük.

A Kézirattár tartja nyilván a külső és belső kutatók gyűjtőútjairól szóló jelentéseket, valamint az amatőr gyűjtők kiadásra vagy pályázatra szánt műveinek eredeti kézirateit is. A gyűjteményben elszórva találhatók olyan leírások is, melyek csak közvetett kapcsolatban állnak a tánc kultúrával – itt főleg szokásleírásokról van szó (Lucázás, karácsonyi köszöntés stb.)

A felsőfokú néptáncpedagógus-képzés 1990-es évek elejére eső megindulásával a Kézirattár gyűjteményi köre kibővült azokkal a főiskolai szakdolgozatokkal, amelyek a fent említett területek valamelyikét érintik. Ugyancsak ebbe a kategóriába tartoznak a néptánc kutatás terén az amatőr gyűjtők számára indított pályázatokra benyújtott kéziratek, kutatási anyagok is.

A kéziratgyűjtemény közel 1800 tételben több százezer lap terjedelmű írott anyagot tartalmaz. A gyűjteményi tájékozódást tematikus és földrajzi katalógus segíti. A Kézirattár leltárkönyve föltünteti az egyes dokumentumok leltári számát, a gyűjtés helyét, idejét, a gyűjtő nevét, a kézirat terjedelmét, példányszámát, származását és a gyűjtemény más egységeivel való kapcsolódását.

Dóka Krisztina: Táncfotótár

A Táncfotótár az MTA Néptánc Archívumát alkotó más gyűjteményrészekkel (Táncfilmek, Táncírástár, Motívumtár, Kézirattár, Tánczenei gyűjtemény) összefüggő, azokkal keletkezéstörténetében és a dokumentumok tartalma szempontjából is szoros kapcsolatot mutató egység. Ez Magyarország egyik legjelentősebb néptánc tematikájú fényképgyűjteménye, mely a 2. világháború után fellendülő, intézményszerű néptánc kutató munka eredményeként jött létre.²⁷ Törzsanagya 1951-től a Népművészeti, majd Népművelési Intézetben (1955–58) folyó terepmunka során alakult ki, s az állomány azóta is folyamatosan gyarapodott. A gyűjtemény 2012

²⁶ Vö. Martin, „A magyar néptánc kutatás...”, 171.

²⁷ Az 1945 előtti tánc kutatások fotóanyaga, illetve a későbbi, párhuzamosan zajló néprajzi kutatások ilyen témájú fotódokumentumai a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumának Fényképgyűjteményében található. Jelentős népzenei és néptánc témájú fotóanyagot őriz a Hagyományok Háza Folklórdokumentációs Központja is.

végén megközelítőleg 39 500 fotónegatívot foglalt magában, amelynek túlnyomó többsége fekete-fehér, jóval kisebb része (körülbelül 2500 db) színes fotó.²⁸

A Fotótár képeinek meghatározó része a néprajzi terepmunkák alkalmával, a táncfilmezésekkel párhuzamosan készült, s az egyes táncok jellegzetes mozdulatait, a zenészeket, a táncos adatközlőket, a néptáncgyűjtőket, a gyűjtés hangulatát, faluképet, a tájat örökítette meg. Előfordulnak népi játékokat, szokásokat, népviseleteket rögzítő képek, s van példa egy-egy hazai vagy külföldi néptáncfesztivál fényképes dokumentációjára is.

A gyűjtemény anyagában mind jelentőségét, mind mennyiségét tekintve kiemelkedik az 1950-es években, a Szabolcs-Szatmár megyei monografikus néptáncutató munka során készült fotóanyag (megközelítőleg 2700 kép). Az Európán kívüli fotós dokumentációt tekintve, a táncfilmekhez hasonlóan e gyűjteményben is jelentős az etióp gyűjtés fotóanyaga (körülbelül 200 kép).

Az 1969-től induló rendszeres erdélyi táncgyűjtések különösen gazdag fényképanyagot eredményeztek Kalotaszeg és a Mezőség táncagyományairól.²⁹ Ezek között már megjelennek a táncházmozgalom kezdetével megélénkülő amatőr tánc- és zenegyűjtések fotóanyagai is.

Az eredeti fotográfiákon kívül a Fotótár része a történeti táncábrázolásokról készült reprodukciógyűjtemény, amely a történeti összehasonlító kutatást segíti. A fentiekén kívül egy kisebb (1600 körüli tételből álló) diapozitív állomány is része a gyűjteménynek. Ehhez, a fotónegatívokhoz hasonlóan, leltárkönyvi nyilvántartás készült, számítógépes nyilvántartása teljes, kereshető. A diaállomány egésze digitalizált.

A Fotótár nyilvántartását a fotónegatív leltárkönyv szolgálja, mely feltünteti a kép leltári számát Tf (Táncfotó) jelzettel, a felvétel tárgyát (ez általában a fényképre rögzített táncok pontos megjelölését jelenti), a legfőbb néprajzi-gyűjtési adatokat, így a gyűjtés/származás helyét (helység és megye megjelölésével), a felvétel idejét, a fényképkészítőt, a meghatározás idejét és a kép technikai adatait (negatív mérete, színes vagy fekete-fehér).

A gyűjteményben való tájékozódást katalóguscédulák segítik, melyek a fényképek legfőbb adatait tartalmazzák: a leltári számot, a gyűjtés helyét, a fotó tárgyát, a gyűjtőt, a gyűjtés idejét, a negatív méretét, alkalmilag más gyűjteményegységekkel (főként a Filmtárral) való kapcsolódásokat. Ezek a megyék betűrendjében, azon belül a helységnevek szerint, továbbá a gyűjtési idő rendjében kereshetők. Emellett a fotónegatívokról pozitív nézőképekkel ellátott mutatókartonok is készültek, melyek a leltári szám szerint rendezettek. Ezek tartalmazzák a fotók leltárkönyvben is szereplő adatait, illetve a kartonokon alkalman-

²⁸ A táncok mozgóképi rögzítésének egyszerűbbé válásával a Fotótár gyarapodása az ezredfordulón látványosan visszaesett, illetve a digitális fotózással napjainkban alakul át.

²⁹ Találunk ebből az időből további gyűjtéseket a Felső-Maros mentéről, a Küküllő mentéről, Szilágyságból.

ként rögzítették a táncok részletes megnevezését, helyi nevét, a motívum/mozdulat elnevezését és az adatközlők adatait is. Utalás történhet a filmtári, esetleg táncírástári kapcsolódásokra, és helyenként publikáció esetén annak bibliográfiai adatait is feltüntették.

Az 1990-es évek végétől a Táncfotótár teljes leltározott anyagáról számítógépes nyilvántartás készült, melynek online változata a Zenetudományi Intézet honlapján a Néptánc Tudástárban lesz a közeljövőben elérhető.³⁰ Az adatbázis lehetővé teszi a képek számos szempont (például helység, tárgy, adatközlő, fotós stb.) szerinti keresését. A gyűjtemény képállományának digitalizálása is folyamatban van, jelenleg elsősorban a publikációs igényeket (nyomtatott és online publikációk, kiállítások) igyekszik kielégíteni.

Fügedi János: Táncírástár és Motívumtár

A Martin György vezette magyar néptánckutatás korai koncepciója volt, hogy Bartók és Kodály népzenei kezdeményezésének mintájára közreadják a magyar néptáncok korpuszát. Feltehetőleg a mozgófilmre vett gyűjtött anyag nagy arányban bővülő mennyiségére, a tánclejegyző munka időigényére és a kiadási költségekre tekintettel e koncepciót módosították, és különböző monografikus formákat választva csupán válogatott notációs anyaggal tervezték írásban közreadni a hagyomány általuk erre méltónak ítélt táncait. E törekvésük érdekében formai vagy zenei elemző tanulmányaikat mindig táncnotációs anyaggal együtt publikálták, egyes összefoglaló munkáiknak és a regionális, típus- vagy személyiség-monográfiáknak pedig lényegi és terjedelmes részeként jelentek meg a lejegyzett táncanyagok.

Annak ellenére, hogy szinte valamennyi jelentős magyar néptánckutató nem csupán ismerte a táncírást, de lejegyzői szinten alkalmazni is tudta, a speciális felkészültséget igénylő tudás és a notáció mennyisége miatt az önállóan intézményesülő néptánckutatás kezdetei óta a feladatra külön tánclejegyzőt alkalmaztak. A feladatot ellátó Lányi Ágoston még a Népművészeti Intézetben kezdte meg, majd az MTA Népzene kutató Csoportjában, később az MTA Zenetudományi Intézetben folytatta notációs munkáját. 1986-ban bekövetkezett távozása után tevékenységét 1987-ben e sorok írója vette át.

A Táncírástár és a Motívumtár jelentősége és a kutatásban elfoglalt szerepe kapcsán érdemes röviden kitérni arra, *milyen rendszerrel* rögzített táncokat tartalmaz a gyűjtemény. A tánc írásbelisége évszázadokkal maradt el a zenéhez képest.

³⁰ Ebben a következő adatok szerepelnek: a táncfotó azonosítója, a gyűjtés ideje, a felvevő/gyűjtő, az adatok érvényességi (származási) helye (helység, esetenként kistelepülés/külterület, továbbá megye, ország), a gyűjtés helye szintén az előző részletességgel, az adatközlők adatai, a felvétel tárgya, a negatív mérete, színes vagy fekete-fehér.

Európai történetének mintegy ötszáz éve alatt több mint száz rendszer megalkotásáról van tudomásunk, de általánosan elfogadott és használt rendszere a mai napig nem alakult ki. A rendszerek zömét, mintegy nyolcvan tánclejegyző rendszert a 20. században fejlesztettek ki, ebből húsz és harminc közé tehető azok száma, amelyek néptáncok rögzítését szolgálták. A rendszerek java része általában egy-egy kutatóhoz köthető, használatuk pedig csak rövid ideig maradt fenn.³¹

Talán a szerencsés történeti véletlen és a két világháború között működő mozdulatművészeti műhely, a Szentpál-iskola korai bölcs döntésének következménye volt, hogy e nagy választékból a magyar kutatók a ma már nemzetközileg a legszélesebb körben használt Lábán-kinetográfiát ismerték meg és alkalmazták a kezdetektől a néptáncok lejegyzésére. Magyarországra Lábán rendszere az 1928-as esseni bemutatkozása után mintegy tíz évvel jutott el Lőrinc György, a Szentpál-iskola kiemelkedő tehetségű tanítványa révén, aki a kinetográfiát Kurt Jooss³² angliai iskolájában ismerte meg. Tudását Lőrinc átadta Szentpál Olgának és leányának, Szentpál Máriának, aki később a rendszer nemzetközileg elismert fejlesztőjeként igyekezett a módszert a néptáncok speciális lejegyzési igényeinek kielégítésére is alkalmassá tenni. Albrecht Knustnál,³³ a Lábán-kinetográfia egyik legjelentősebb fejlesztőjénél az 1940-es évek elején szerzett ismereteivel Lugossy Emma szintén hozzájárult a notáció hazai elterjedéséhez. A rendszer magyarországi használata azonban akkor vált általánossá és megkerülhetetlenné, amikor Szentpál Olga és Ortutayné Kemény Zsuzsa tanterve alapján az 1948-ban újjászervezett Országos Magyar Színművészeti Főiskola táncrendező tanszakán kötelező tantárgyként bekerült a felsőoktatásba.

A hazai táncpublikációkban a kinetográfia már 1947-ben megjelent.³⁴ Noha még a 20. század ötvenes éveiben sem volt egyértelmű, hogy a nemzetközi elismerésért egymással versengő tánclejegyző rendszerek közül melyik kerül az első helyre, az etnokoreológusok az 1957-es drezdai kongresszuson már egyhangúlag a Lábán-kinetográfia mellett foglaltak állást, melyet a nemzetközi együttműködés tudományosan

³¹ Például Vera Proca rendszerével olyan jelentős méretű archívum is fennmaradt a bukaresti Néprajzi és Folklor Intézetben, amely tízezernél több táncot tartalmaz (bár e táncok zöme rendszerint csak egy, vagy néhány ütem terjedelmű motívum ismétléséből áll). Sajnálatos módon ma már szinte nincs kutató, aki értené és használni tudná e lejegyzéseket. Lásd Vera Proca, „Despre notarea dansului popular românesc”, *Revista de Folklor* 1 (1956/1–2), 135–171, 2 (1957/1–2), 65–92.

³² Kurt Jooss a korai európai modern táncművészet kiemelkedő jelentőségű koreográfusa volt, Valerie Preston-Dunlop szerint Lábán munkatársaként részt vett a kinetográfia alaprendszerének kidolgozásában. Valerie Preston-Dunlop, *Rudolf Laban – An extraordinary life* (London: Dance Books, 1998), 131.

³³ Albrecht Knust Lábán tanítványaként és közvetlen munkatársaként, Kurt Jooss, Sigurd Leeder és Dussia Bereska mellett, részt vett a kinetográfia első formájának kifejlesztésében. Az *A Dictionary of Kinetography Laban (Labanotation)* című könyve a rendszer egyik referenciamunkája.

³⁴ Gönyei Sándor–Lugossy Emma, *Magyar népi táncok* (Budapest: Budapest Székesfőváros Irodalmi és Művészeti Intézete, 1947); Szentpál Olga–Volly István, *Parádé. Táncjáték* (Régi balatonszár-szói népi játék nyomán) (Budapest: Munkás Kulturszövetség, 1947).

pontos és mindenütt érthető lejegyzési rendszerének tekintettek.³⁵ Az 1959-ben Angliában megalakított Lábán Kinetográfia Nemzetközi Tanácsa (ICKL) ugyancsak hozzájárult ahhoz, hogy a táncművek és egyéb forrásanyagok notációs eszközként Lábán rendszerét használják.³⁶ Az MTA BTK Zenetudományi Intézet kinetografikus lejegyzéseket tartalmazó Táncírástára és Motívumtára ily módon nem csupán méretét tekintve jelentős gyűjtemény, hanem egyben a választott „nyelv” alapján is példamutatóan illeszkedik a nemzetközi kutatás standardjaihoz.

Táncírástár

A Táncírástár e tanulmány megjelenésekor 1437 leltározott tételt tartalmaz. A legtöbbet a magyar kutatói gyakorlatnak megfelelően mozgóképről (filmről vagy videóról) jegyezték le, mintegy 30-at csak megfigyelés alapján, körülbelül 20 tétel korábban publikált forrás másolataként került a tárbá, és mintegy 40 tétel esetében a származási hely a nyilvántartásból nem állapítható meg. A lejegyzések körülbelül kétharmadát teszik ki az úgynevezett „szinkron táncfolyamatok”, amelyekben a lejegyzés tükrözi a tánc zenéhez való viszonyát. A korai, elsősorban az 1955 előtt készített, a kézi szinkronjelzést (a „beütést”³⁷) is nélkülöző némafilmekről készített lejegyzések esetében a zenei illeszkedést nem tudták megállapítani a kutatók. A körülbelül 250 ilyen jellegű lejegyzést a gyűjteményben „táncfolyamatként” jelölték. További körülbelül 100 lejegyzés rövidebb, 4-10 ütem terjedelmű táncrészlet, azaz még részlegesen sem tekinthető táncfolyamatnak, a tár mintegy 150 tétele pedig csak motívumlejegyzésekből áll.

A lejegyzéseket elsősorban publikációs célra készítették, így a magyar néptánc-kutatás irodalmának megfelelően szinte valamennyi tánc típust és -dialektust képviselik. Az állományban azonban aránylag magas, több mint 600-ra tehető a még nem közölt táncfolyamatok száma.

A legkorábbi lejegyzések 1949-es keltezésűek, ezeket Szentpál Olga készítette a bukovinai székely telepések táncairól. A legtöbb lejegyzés a tárat 1952-től 35 éven át gazdagító Lányi Ágostontól származik, a tételek több mint felét ő írta le.

³⁵ Albrecht Knust, „A táncírás mai helyzete és a jövő perspektívái”, in *Táncstudományi Tanulmányok*, szerk. Morvai Péter (Budapest: Magyar Táncművészek Szövetsége Tudományos Tagozata, 1958); Ingeborg Baier-Fraenger, „Dance notation and the folk dance research – the Dresden congress 1957”, in *Dance Studies*, Vol. 2, ed. Roderik Lange (Les Bois, St Peter, Jersey: Centre for Dance Studies, 1976), 2: 64–75.

³⁶ Mary-Jane Warner, *Labanotation Scores: An International Bibliography*, Vol. 1–4 (s.l.: International Council of Kinetography Laban, 1984–1999).

³⁷ A „beütés” alkalmazásakor a gyűjtők a dallamstrófák kezdetén, esetleg a strófák periódusainak, vagy egy periódus ismétlésének kezdetekor karjukat a kamera előtt ellendítették. A filmen megjelenő egy-két filmkockányi takarás jelölte meg a tánc és a kísérőzene szinkronját, egyben tette lehetővé a tánc- és a zenei szerkezet viszonyának vizsgálatát. A megoldást először Martin György és Pesovár Ernő említi, lásd „A magyar néptánc szerkezeti elemzése”, in *Táncstudományi Tanulmányok 1959–1960*, szerk. Dienes Gedeon–Morvai Péter (Budapest: Magyar Táncművészek Szövetsége, 1960), 213.

Miként munkakörében, a lejegyzések mennyiségében is a jelen sorok írója követi őt, de jelentősebb mennyiségű, körülbelül 100 táncnotáció származik Martin Györgytől, és több mint 60 Manninger György koreográfustól. Személyenként körülbelül 30-ra tehető a Szentpál Olgától, Szentpál Máriától, Lugossy Emmától és Pálfy Gyulától származó tánclejegyzések tételszáma. Érdekességként említhetjük meg, hogy a Táncírástárban a népzene kutatóként és zeneszerzőként ismert Vujicsics Tihamér dél-magyarországi sokac táncokról készített kinetografikus lejegyzései is megtalálhatók.

A Táncírástár elsődleges dokumentuma a kézirat. A táncírók igen sokáig általában négyzethálós papírra ceruzával készítették a lejegyzéseket. Sajnos nem savmentes papírt használtak, így e dokumentumok tartóssága korlátozott. A kéziratok mellett esetenként megtalálható a kiadásra megszerkesztett táncírások fénymásolata is. Mintegy tíz éve a kiadási gyakorlat megváltozott, a táncírások publikációra szánt formátuma számítógépen készül,³⁸ így a Táncírástár ma már kiegészül a lejegyzések digitális változataival is.

A leltározott tételek számából nem következtethetünk a gyűjtemény zenei (időbeli) terjedelmére. A zenei terjedelmet nem, de a megjelenítés módját befolyásolja, hogy milyen „léptékben” jegyezték le a táncokat. A magyar lejegyzői gyakorlatban eltérő léptékű a közép-erdélyi legényesek lejegyzése a más típusú táncokétól, mert a legényesek mozdulatvilága lényesen bonyolultabb, díszítettebb, a testrészhazsnálat jelentősen gazdagabb, mint például az ugrós, csárdás, vagy verbunk típusába tartozó táncoknál. A legényesek esetében ezért a lejegyzők az ütem egységeként nem a negyedés zenei metrikai szerkezetet veszik alapul, hanem a nyolcadokat, azaz úgy írják le a táncokat, mintha a tánc kíséret metrikai szerkezete 4/8-os lenne. A nyilvántartásban feltüntetett ütemszámokkal kalkulálva a Táncírásban körülbelül 55 000 4/4-es, 27 000 2/4-es, 26 000 4/8-os és a magyar tánc kíséret zene metrikai gyakoriságának megfelelően csak elenyésző számú, körülbelül 500 ütemnyi 3/4-es lejegyzés található. Az anyag terjedelmének becslésekor figyelembe kell venni azt is, hogy esetenként egy-egy kötet publikálásra szerkesztett táncírásanyaga is úgy került nyilvántartásba, hogy korábban már leltározott notációs kéziratot anyagot is magába foglalt, így a leltári egységek között tartalmi átfedések lehetnek. A csökkentő tényezőt is figyelembe véve a lejegyzések mintegy 35 órányi táncot képviselnek, amely a Filmtár 700 órányi anyagához viszonyítva kis mennyiségnek tekinthető. A lejegyzésre a kutatók választották ki a táncanyagot, így a Táncírástár a kutatói publikációs szemlélet értékpreferenciáit tükrözi.

A Táncírástár adatai elérhetőek lesznek a jelenleg fejlesztés alatt álló internetes Néptánc Tudástár *Táncírások* adatbázisában. Az adatbázisban minden lejegyzés-

³⁸ A jelen sorok írója által fejlesztett *LabanGraph* nevű alkalmazás segítségével. János Fügedi, „LabanGraph 4P – An(other) Computer editor for Labanotation”, in *Proceedings of the 2011 ICKL Conference held at the Institute for Musicology of the HAS, Budapest, July 31 – August 6*, ed. Marion Bastien, János Fügedi, and Richard Allan Ploch (s.l.: International Council of Kinetography Laban, 2013), 327–331.

nél feltüntetjük a lejegyzett tánc nevét, származási helyét (helységét, a megyét és az országot), a lejegyzés forrását (a film számát vagy az egyéb forrást), a tánc előadóját, lejegyzőjét, a lejegyzés idejét, valamint a notáció jellegét (táncfolyamat, táncrészlet vagy motívum, utalva a szinkron megállapíthatóságára is). A magyar nemzetiségű táncok esetében megadjuk a kutatás jelenlegi állása szerint megállapított táncdialektus, valamint tánc típus és tánc-altípus szerinti besorolást is. Ugyancsak feltüntetjük, ha a lejegyzés megjelent, felsorolva a publikációkat, amelyekben azt felhasználták.

Motívumtár

A magyar néptánckutatói szemlélet szerint a néptáncok legkisebb szervezete a viszonylag rövid, általában egy-két zenei ütem terjedelmű motívum, amelyek sorából a táncosok a mozdulatanyag és egymásutániség variálásával építik fel a táncot. Magától értődőnek látszott, hogy a táncokból motívumgyűjteményt alakítsanak ki, tehát a már lejegyzett és a Táncírástárban regisztrált táncfolyamatot valamely kutatói értelmezés szerint „motivizálják”, azaz részekre, szervezete alapegységekre bontsák, és a motívumokat külön tában vegyék nyilvántartásba. A Motívumtár anyagát szemlélve úgy tűnik, eleinte a lejegyzett táncokat rögtön motívumokra bontották és azt helyezték el a Motívumtárban, később már csak a közlési célra elemzett táncokból kialakított motívumgyűjteményeket vették nyilvántartásba.

A Motívumtár jelenleg 13 605 tételt tartalmaz. Egy-egy tétel egy-egy, kartonra kézzel felírt motívumot takar. A lejegyzés gyorsítására a kartonokra egy üres 4/4-es, táncírásra kialakított vonalrendszert pecsételtek. A kézi másolást körülbelül a 7000-ik tételtől felváltotta a kéziratot vagy nyomtatási célra már szerkesztett táncfénymásolatának kivágata. A motívumkartonokon feltüntetették a motívum származási helyét (helységét és a megyét), a tánc nevét és a lejegyzés forrását (a film és a táncfolyamat filmtári nyilvántartási számát, amelyről készült), esetenként a motívum ritmusát és a támasztek szerkezetét.

A Motívumtárban a következő néptánciadványok anyaga azonosítható: körülbelül 1700 tétel a Sárköz – Duna mente monográfia³⁹ motívumanyagából, körülbelül 400 tétel Berkes Eszter szlavóniai tanulmányából,⁴⁰ mintegy 2000 kalotaszegi legényes motívum származik a Martin György szerzőségével kiadott *Mátyás István Mundruc* kötetből,⁴¹ szintén körülbelül 2000 a Karsai Zsigmond és Martin

³⁹ Martin György, *Motívumkutatás, motívumrendszerezés. A sárközi–Duna menti táncok motívumkincse* (Budapest: Népművelési Intézet, 1964).

⁴⁰ Berkes Eszter, „A szlavóniai magyar népszíngő táncagyomány”, in *Táncstudományi Tanulmányok 1967–1968*, szerk. Dienes Gedeon–Maác László (Budapest: Magyar Táncművészek Szövetsége Tudományos Tagozata, 1969), 127–196.

⁴¹ Martin György, *Mátyás István „Mundruc”. Egy kalotaszegi táncos egyéniség vizsgálata*, szerk. Felföldi László–Karácsony Zoltán (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet – Planétás, 2004).

György szerzőpáros *Lőrincrève táncai és táncélete* című kötet⁴² anyagából, körülbelül 500 felső-Tisza-vidéki motívum a Halmos István, Lányi Ágoston és Nagy Judit által készített *Rétköz táncai és táncagyománya* című kötetből⁴³ és körülbelül 300 olyan mezőföldi motívum, amelyet Pesovár Ferenc *A juhati kereső pásztor* című kötetéhez⁴⁴ állítottak össze.

A Motívumtár igen nagy részben Lányi Ágoston lejegyzéseit tartalmazza, Martin György nevéhez a fent említett *Mátyás István Mundruc* kötetből származó motívumok köthetők. Mintegy 100 motívumlejegyzésnél szerepel Lugossy Emma neve, de Lugossy motívumainak forrását a tár nyilvántartását készítőek nem jelölték meg.

A kartonokból álló Motívumtár fejlesztése Martin György és Lányi Ágoston halála után leállt. Az új kutatógeneráció a motívumtári koncepciót nem feladni, hanem tartalmát a digitális technológia kínálta lehetőségeket kihasználva kívánja bővíteni. A fejlesztés alatt álló internetes Néptánc Tudástár *Motívumok* adatbázisában elérhetőek lesznek az egyes kartonok adatai, valamint a kartonokról szkenneléssel készített képfájlok is. Az adatbázisban feltüntetjük a táncok nevét, származási helyét (helységét, a megyét és az országot), a lejegyzés forrásául szolgáló film és táncfolyamat számát (amennyiben ez az adat azonosítható volt) és a motívum lejegyzőjét. Miként a *Táncírások* adatbázisban, a magyar nemzetiségű motívumoknál jelöljük a táncdialektus, valamint a tánc típus és tánc-altípus szerinti besorolást.

⁴² Karsai Zsigmond–Martin György, *Lőrincrève táncélete és táncai* (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1989).

⁴³ Halmos István–Lányi Ágoston–Nagy Judit, *Rétköz táncai és zenéje* (Nyíregyháza: Váci Mihály Megyei és Városi Művelődési Központ, 1987).

⁴⁴ Pesovár Ferenc, *A juhait kereső pásztor. Fejér megyei néptáncok* (Székesfehérvár: István Király Múzeum, 1983).

LÁSZLÓ FELFÖLDI – ZOLTÁN KARÁCSONY – SÁNDOR VARGA
KRISZTINA DÓKA – JÁNOS FÜGEDI

The Traditional Dance Archive of the Institute of Musicology

The *Traditional Dance Archive* (TDA) at the Institute of Musicology (Research Center for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences) stores one of the greatest folk dance collection in Europe, including films recorded before the 2nd World War, and the results of a systematic field research after it. Most of the documents represent the dance heritage of Hungarians, but the collection holds dances from the minorities of Hungary and from the dance culture of the neighbouring nations as well. A smaller part of the recordings covers the dances of almost all nations in Europe and certain ethnic groups in Africa and Asia.

Most significant part of the TDA is its *Film Collection*. Its uniqueness is due to the fact that the films were recorded intensively during a comparatively short period within a relatively narrow geographical area. The collection represents the dance folklore of generations born between the end of the 19th and the middle of the 20th century, who learned their dances in traditional circumstances. The films provide a complete overview of the characteristic genres of Hungarian traditional dances. The bulk of 1464 registered entries in the TDA was recorded on 16 mm black and white films, representing 700 hours playing time.

The *Manuscript Collection* holds hundreds of thousands of pages of textual data on dance and dance life, representing different thematic groups. One group describes the formal and structural aspects of the traditional dances, another is formed by interviews on dance life or descriptions of local observations. Especially important are the texts and autobiographies obtained from the traditional dancers themselves. Related to but not part of the Manuscript Collection is the Dance History Collection, including typescripts of articles on dance from periodicals and newspapers from the middle of the 19th century up to the first decades of the 20th century.

The bulk of the *Photo Collection* is also the result of an intense field research after the 1945. Most photos were made parallel with the film recordings, representing the characteristic moments of the dances, the milieu of research and the location, and showing the dancers and musicians themselves. The collection includes about 39 500 photo negatives, most of them in black and white.

The *Dance Notation Collection* includes manuscripts of notated dances. The applied notation system is the Laban-kinetography, which is today a generally applied tool for recording dances. About 2/3 of the material represents “synchronized dances”, in which the temporal relation between music and dance can be determined. However, about 250 notations of recordings before 1955 lack this possibility due to missing information required for this. The collection represents all the dance types and dialects of the Hungarian dance heritage, the length of the

notated dances can be estimated about 35 hours. As a result of analyzing notated dances, the scholars identified repetitive sections of the performance called motifs, which are stored in the *Motif Collection*. The entire Motif Collection is now available online in the Traditional Dance Knowledge Base, which in the near future will make possible to reach and search the metadata of all the above introduced collections.

